

МАСОВА ХУДОЖНЯ БІБЛІОТЕКА

р Ш16(2-9к)
пк Ш-87

В. ШТАНГЕЙ

ДВОУ ЛІМ

УДРУГЕ НАРОДЖЕНІ

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Рк Ш6(2-4). Ш-87 Инв. № 262.55-95

Автор Штангей В.Ф.

Назва Друге народження!
Новела.

Місце, рік видання Х. К., 1932.

Кіл-ть стор. 50, [17] с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

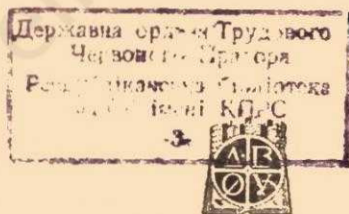
Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

ВОЛОДИМИР ШТАНГЕЙ

УДРУГЕ НАРОДЖЕНІ

НОВЕЛЯ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1932 КИЇВ

Двадцять три роки, як двадцять три дні, прожив Кость із Лукією і не було за цей час випадку, щоб він не послухався жінки. Якимось так сталося з перших днів їхнього одруження, що Лукія прибрала його до рук, ним потикала куди треба й куди не треба.

Лукія мала кріпкий голос, спритну голову й гострий язик. Поради її були завжди впору, розумні і, звичайно, Костеві, що здоров'ям удався кволий, характером тихий, не щастило чогось розумнішого вигадати і на своєму настояти. Спочатку Кость пробував був протестувати проти злої жіночої волі, але протест виходив невдалий і завжди залишав десь глибоко в серці чорний слід, псуючи найкращі наміри й сподіванки. Від того злостився на Лукію, а ще більше на себе, що незугарний прибрати до рук її, що не міг бути розумнішим за неї. Лукія всім узяла перевагу над Костем.

Коли побралися, на селі довгий час говорили, що, мовляв, солом'яний парубок та золоту дівку взяв. І справді, що був Кость проти Лукії? Так собі чоловічина, на зріст малий, худор-

лявий, білобровий і тихий. Кажуть, що в малому велика сила, а в великому та сильному багато доброти. Кость і Лукія не підходили під цю категорію людей. Відпарубкував Кость до двадцяти двох, і ніхто того парубоцтва його не знав— минуло непомітно й безбарвно. На нього не відказували і не ремствували дівчата за збитки, не кляли матері і не боялися на вулиці парубки. Завжди спокійний і завжди непомітний, Кость зостався й на дальші роки таким. А вже от Лукія, так то перша дівка на вулиці, перший заводило на вечорницях, вигадливий, хитрий збиточник. Вона знає й дні палкої, як жнив'яна спека, що спрагою мучить усю істоту, любови, і дні зухвалих смішливих вчинків, за які діставалося їй, батькам, і тим, хто з нею компанію водив. Лукія іде—вулиця гуде, казали, і казали правду. Всім здавалося, що й пара їй така ж припаде. З її розумом та вдачею хіба до пари буде якийсь миршавий парубчина? Вона вібігає собі достойну пару, а що господиня буде з неї, так мабуть трудно й знайти другу таку. Дехто, правда, сумнівався, спостерігаючи її дівоцтво. „Дівкою на всю вулицю—жінкою на всю піч“— прорікали вони їй майбутнє. І трохи відгадали. Заким грала Лукія, ніколи було пару вибирати. Хлопці, що траплялись їй, як молодики, не подобались. Із батьками за них цілі бої витримувала. Вони шукали для дочки багатства, дочка ж розумного й гарного чоловіка. Журили її, дорікали гіркими словами, вона ж відказувала,

що не з волами чоловіковими та не з його хатою їй жити, а з людиною. „Що мені його воли та корови, коли сам не до любови“,—бувало говорила жартома. Але літа йшли. Перша гаряча й непоміркована молодість минула. Спалила літа свої Лукія й опинилася нараз у старих дівках—навіть не зогледілась, як це сталося. Підросли інші дівчата, попарубочилися колишні хлопчаки, і їй не стало подруг, не мала вона собі по літах своїх і своєї компанії. В серце дівоче закралась тривога. Наодинці, в днях глибоких і спокійних, вона, трішки втомлена і усто-яна після молодого терпкого шумування, почала задумуватися над тим, що її далі чекає. Саме в цей час і трапився їй під руку Кость—двадцятидвохлітній парубок. Роками Лукія нерівня йому, бо мала аж двадцять п'ять та далі й вибирати ніколи.

Жили вони в бідності. Вона до нього корів не пригнала, йому батько, виділивши, теж нічого не дав. Жили, як кажуть, не втік—не вплимав. Бувши запопадлива до роботи, Лукія рвала та статкувала, як могла. Руки мала золоті і сили нагуляної, думала, вистачить на вік. Та й тут помилилася. З роками пішли діти. Чужа робота випила снагу, з'їла тіло. Ні радості, ні відради, тільки злість та відчай перед майбутнім, що, гірко попрацювавши найкращі роки, вона встигла із Костем тільки дітей шестеро придбати. Її змалку навчали, що коли немає достатків, не буде й старости забезпеченої, і Лукія,

не раз у розпачі оглядаючись на пройдене та перероблене, бачила, що треба ще більше й упертіше працювати. Коли сами ще жили, менше клопоту мала, а потім діти пішли й нові клопоти. Старші діти потім повмирали. Щоб отак вони жили, десь би парубкували та в помочі ставали їм, менші ж тільки то й знають, що дай їсти.

І так аж двадцять три роки Лукія намагалася вискочити із злиднів і не змогла, а Кость плентався за нею хвостом, слухняний, покірний, збитий з пантелику жінчиною вдачею. Перша образа за себе, як за мужчину і голову дому, з часом минула. Він махнув на все рукою, здався на жінку, її слухав, їй потурав, догоджав, не пробуючи більше протестувати проти її сваволі. Блукав Кость день - у - день двадцять три роки, немов той гість, що не в пору завітав до чужої господи. Отже, Кость сам себе давно поховав.

У своїй сім'ї він не голова і в громаді зовсім непомітний. Ні він сам, а ніхто з боку вже не сподівався, що Кость колись зможе ожити, забуяти по - молодому, сказати щось розумне, дотепне й навіть піти на якийсь одчайдушний вчинок. Дні минулих років, як шашлі, його сточили. Не вірили в нього чужі, тратив віру в себе й він. Але всі і між ними й Кость, глибоко помилилися. На двадцять четвертому році свого невеселого й засмиканого життя з Лукією, він, не злякавшись нічого, вийшов із послу-ху своєї жінки. Цей рішучий крок Кость зробив

одважно, не радившись з жінкою. Ті, хто чули про цей його вчинок, не йняли віри тому, що чули. „Хіба Кость може таке зробити? А як же ж тоді його Лукія?“ — сами в себе питалися його односельці. „Вона ж йомуо чі видряпає, або приб'є“, — вирішували передбачливіші. Але не відгадали. Кость zostався живий, здоровий і оновлений якийсь та бадьорий. Вчинок, що його відважився зробити Кость на схилі своїх літ, став цілою подією в його родинному житті. Ні він, ні Лукія, ані ті, хто стояли близько цієї важливої справи, мабуть, ніколи не забудуть її, і число двадцять другого березня стане пам'ятним для них, як день другого народження й оновлення.

В той день Кость, пішовши на збори комнезаму та активу села, повернувся додому аж увечорі і мав вигляд трішки стурбований, трішки зняквовілий і трішки радісний. Жінка, що поралася коло цебра для коня, побачила в якому настрої повернувся чоловік і жорстко кинула, немов тому наймитові:

— Знов випив!

Кость не розгубився, як це передніш траплялося з ним від таких запитань, і витримав на собі жінчин допитливий погляд. Він, ніде правди діти, потроху з горя випивав, але сьогодні жінка не відгадала, його сп'яніли нові думки й надзвичайні події.

— Не пив я, — сказав Кость твердо і, відкашлявшись, додав. — Я в колектив записався... От

писалися люди, то й я записався,— пояснив він, ніби виправдуючись.

Жінка, як опечена, відкинулася від цебра й витріщилася на нього, не розуміючи, що сталося з чоловіком.

— Що?! — тільки й спитала вона, почувавши, як раптом їй потерпли ноги й руки.

Він сидів коло столу спокійний і відважний і на жінчине запитання відповів:

— Те, що чуєш.

— Ти ж мене питав?

— А ти хіба не хочеш до колективу?— запитав Кость, уважно стежачи за ожогом, що несподівано висмикнувся з цебра.

— Щоб ти дихати не хотів із своїм колективом. Не мав куди голови встромити, так у колектив устромив... у ярмо вліз!— закричала жінка.— Як не підеш і не випишешся зразу ж, їйбо з хати вижену.

І дивно, Кость, що йшов додому повний неприємних сподіванок від майбутньої розмови з жінкою, тепер почувши цю злу й безсилу її лайку, побачив, яка безпорадна стала вона. Це його підбадьорило й надало сили. Йому раптом немов крила вирости. Він упевнено заявив:

— Я хочу кращої жити, Лукіє. Годі. Намучилися, наробилися за вік, що мозолі й до смерти не позлазять. Тепер треба йти, куди люди йдуть, щоб коли не нам, то хоч дітям нашим жилося краще.— Слова і думки викладав щирі й розумні.

— Нехай ти під шум зайдеш, — тільки й промовила Лукія і взялася знову до мішки. Але видно вона не могла ніяк збагнути того, що сталося. Їй, що звикла мати чоловіка завжди слухняного, видався неймовірним його вчинок. Вона зрозуміла, що Кость відсьогодні перейшов заборонений кордон. Їй би, може, було й бай-дуже, коли б він у чомусь іншому не послухав, але його самовільність, його нехтування її волею саме в такий час, коли вони вже й конячку мають, і воза замовили, і плуга взяли в кредит, вкрай збентежили. Вона знала — все це може призвести до повної руїни всіх її мрій та намірів — вона може не стати самостійною господинею. Колективу боялась, як вогню, бо не знала чи буде там краще, чи гірше. Їй на добре велося вже в господарстві, а цього вже для неї вистачало, щоб ставати гопки проти чоловікового вчинку.

Не домішавши цебра, Лукія накинула кожу-ха й, закутавшись нашвидку, вибігла з хати. Кость уже сам домішав цебра й виніс його коневі. Постоявши трохи коло коня, що на весь рот брав смачно зготовлену січку, він вийшов на подвір'я.

Надворі стояла вже весняна ніч. Із степу тягло теплом. На лотоках шуміла вода, оддала здавалося, що то зідхає земля. Сніги два дні тому злізли, залишившись ще подекуди важкими кряжами по ярах та вибалках. Земля поволі відмерзала, випарювалася й тужавіла. Простояв

Кость на своєму вузькому, немов ворочок, обораному з двох боків, подвір'ї отак хвилин з десять. Прислухався чогось і радів за себе. Десь на селі валували собаки, в половнику, що його приладнали для стайні, бряжчав цепом об цебер кінь й голосно форкав. Мимоволі Кость подумав: „До колективу записався, а от що дам на пай, коли жінка не захоче коня з подвір'я випустити?“—І тут же порішив: „Все одно коня дам“.

Останніми днями, Кость, взагалі, не розумів, що з ним робиться. Відколи на селі почалася масова колективізація, він не минав ні одних зборів, ні одної наради. До того йому доводилося чути про колективи, про комуни. Хто хвалив їх, хто гудив і залякував. Але Кость перестав вірити наклепам на колективізацію вже давно, ще з того часу, як сам на свої очі побачив уперше гуртову сівбу. Сталося це рік тому на весні, їхав він тоді свідком Вертиголові до Гумані і за Малою Бабаночкою побачив гуртовий засів. Сіяли колективці. Поле лежало рівне, спущене і м'яке. По ньому з гін у гони ходило два ключі кінних борінок, а слідком трактор волк за собою вишикуваних на причепах аж чотири сівалки. Десь далі, зломлені, в тремтливому весінньому прозорому мариві, гурт дівчат і хлопців щось садили. Кость увесь час, доки їхали попри межі колективних полів, не зводив з них захопленого погляду. Йому вперше тоді довелося бачити добре організовану сівбу в колективі.

— От краса,—промовив Кость захоплено до Вертиголови, вмощуючись зручніше на возі. Вертиголова змовчав.

Нічого не підозріваючи, Кость ще раз висловив своє захоплення.

— Панщину заводять, а ти краса... Найшовчим радіти,—промовив нарешті Вертиголова, і потім усю дорогу розповідав Костеві про всілякі страхіття, що несе колектив. Переконати його Вертиголова не переконав, але зіпсував настрої, збільшив зацікавленість, заохотив до уважності й кметливої спостережливості.

Побувавши тепер на зборах та наслухавшись розмов про колективізацію, почав розуміти, чому Вертиголові так не сподобалося його захоплення колективною сівбою, і в душі вирішив, що, мабуть таки краще житиметься в колективі. Ті, що говорили, говорили правду. Одноосібне господарювання тепер—яро для селянина на цілий вік. Скручені матеріальною залежністю й неорганізованістю, не один, а тисячі вкоротили собі віка, позбулися здоров'я. Усе те, що говорилося, він до себе прикладав. І як же вірно все виходило, як усе те було схоже на його прожите й вистрадане, наче промовці відмалку були в його шкурі... І коли от почали писатися, Кость не втерпів і хоч не перший, але й не останній записався й собі. Жінки не питався, бо боявся, щоб вона справи не згабувала. „Я спершу запишусь, а потім їй скажу. А далі видно буде, що робити“,—тільки й подумав він опісля.

Лукія повернулася з села незаспокоєна. Нашвидку повечеряла й лягла коло дітей, але довго не спала. Кость чув, як вона важко зідхала й переверталася з боку на бік на збитому в пряник старому ліжкуві. Не міг заснути й він. Розтроюдив собі голову й серце думками так, що й сон десь дівся. Лежав на лаві з розплющеними ясними очима, слухав, як сопла розпалена його вчинком жінка, а сам думав про хороше славне життя, яке може настати, коли він устоїть перед жінкою. За вікном ясніє зорями свіже соковите небо і під стріхою десь над його головою ніжно перемовляються в любовній млості голуби. Хата в нього невеличка, низенька з навислою стріхою, з широкою призьбою. З лави йому крізь блакитний серпанок ночі видно великий темний маняк груші, довга присадкувата клуня, льох, біла комірчина, що вилізла на подвір'я самотою, маленька, чепурна й стрімка, як голубник. Усе його життя пройшло отут. Його радощі, горе, сподіванки, мрії молоді про славне прийдешнє, все оте, чим жив і чим страждав він за двадцять три роки не вийшло за межі його клинкуватої садиби. А Кость же хотів краще і радісніше прожити.

Із задуми його вивела Лукія.

— Якщо ти не випишешся, то я сама собі на хазяйстві залишусь, — промовила вона. — Ти собі йди до них шукати кращої життя... Мені ж із дітьми і тут добре буде...

Не повертаючись до жінки, Кость відповів:

— Це ти що, нарешне бігала кудись радитись нащот нашої дальшої життя?

— І коня не дам,— не відповідаючи на Костеве запитання, заявила Лукія.

— Кінь общий.

— Все одно не дам. Иди до них так.

Кость устав з лави, напився води і, повернувшись, знову ліг. Ніч здавалася довга та марудна. В хаті стояла кисла густа задуха. На лежанці борсалися й спросоння чухмарилися діти. В нали-тій нічною, густою, спраглою тишею хаті чулося, як котресь із дітей всією п'ятірнею шкребло без жалю себе по тілі, так немов то була чужа шкіра. Діти ходили в нього, брудні, немиті, обірвані, біз ніякого догляду. Йому чомусь ніколи не спадало на думку, щоб попклуватися ними, „а діти ж наше майбутнє, наша радість“... пригадувалися слова вчительки, що на зборах виступала, — „дітей треба доглядати“...

— Лукіє, — обізвався Кость, сповнений невимовної жалости й болю від думок про своє життя.

— Чого тобі?

— Я тебе, Лукіє, слухав усе своє життя, за твоїм розумом жив, неначе не господар був своєму дворові. Пригадай— із самого першого дня ти мене підтоптала під ноги і як вітер той гасала по моїх найкращих думках, по моему серцю, плюндруючи все мені дороге. Не мав я в тебе волі, — заговорив Кость схвильовано. В горлі йому драло, на очі набігли сльози... А ти не хочеш мене раз послухати, — закінчив він.

— А як я не хочу до твого колективу.

— Чого ж інші люди йдуть. Невже вони дурніші від нас?

— Нехай ідуть, кому миле чуже ярмо.

— Так не послухаєш? Не уважиш?

— Ні.

Упертість і непоміркованість жінчина обурила його. Він роззлюстився і готовий був он що наговорити, але стримався і тільки тихо сказав:

— Ну, вже ж далі я за твоїм розумом не житиму, коли не хочеш по-хорошому. Натішилась. Нехай я нічого не розбирав у всяких ділах колись, але тепер мені видно, як на долоні, куди що йде. Ти як була непоміркована баба, то така і залишилася. Всі йдуть уперед і інших за собою заховають, ти ж, як тягар той, лягла на моєму й дітей наших шляху та й не пускаєш далі...

Другого дня ходили обоє похмурі і не розмовляли. Голови були немов наляті чимось важким. На серце лягли біль і тривога. Друга ніч минула без сварки. На третій день Кость пішов у село, щоб довідатися, як справа з колективом. Його зустріли цілою громадою на подвір'ї Мороха Карпа—розкуркуленого,—де вже розташувалася канцелярія й мали ладнатися спільні стайні. В гурті стояли найкращі хлопці: і Василь, і Трифін, і Кузьма, і Пилип. Поприходили далекі, явилися і близькі. З усіх кутків пішли найвідважніші. Йшов селом Кость засмучений, коли ж уступив на колективне подвір'я й глянув на колективників,—де тобі й сум дівся.

— Що, вговорив жінку? — запитало кілька чоловіків разом, тільки но Кость підійшов.

— Мабуть, що ні, — попередив його Пилип. — Угадав?

— Угадав.

— Не хоче, значить, соціалізму?

— Не хоче.

— Нічого, захоче, як запробує.

Останні жартівливі слова потонули в іскристому щирому сміхові колективників.

Пробув там Кость аж до вечора. Додому йшов бадьорий і знову відважний. Він мав стільки розповісти нового, але кому. Діти ще не розуміють його, малі. От коли б жили ті, що повмирили, вони б зрозуміли, а так жінка не захоче й слухати, дітям ще байдуже до того.

Стріла Лукія Костя непривітно. Сів на лаві і сидів немов не в своїй хаті. Щоб хоч як зрунтати важку ворожу тишу, Кость не витримав, похвалився:

— Узавтра спільні стайні ладнатимем, — жолоби аж на тридцять пар коней ставитимемо в Морохівій клуні..

— Глядіть, щоб когось із вас дубом не поставило, — зауважила передбачливо й злісно Лукія.

— Не бійся, нас не поставить, — заспокоїв її Кость.

Колись ще парубком він учився столярувати. Накупив струменту, дістав варстата, і навіть ходив у підручних в найкращого сільського столяра

Бакума, та потім чомусь повчившись трохи, кинув. Опісля, коли господарював, вряди-годи брався і часом майстрував дещо, але більше струмент вакував. Тепер же він, уставши раненько, дбайливо перечистив, нагострив пилку, фугана, рубанок, перевірів, чи добре беруть свердла і рушив до колективу, забравши найпотрібніше з струменту. Жолоби та ясла висячі прийшло робити іще чоловіка з п'ять. І працював Кость завзято, надхненно. Наука в Бакума йому на шкоду не пішла. Виявилось, що він не абиякий майстер: стругав дошки, різав, зарізував, свердлив, міряв, приміряв так сміливо і упевнено, аж не вірилось, що це є той тихий Кость, яким понукувала так довго Лукія. З діла видно було, що не такий вже він нетіпаха.

Кость літав фуганком по соняшній площині дощок і з радісним почуттям топтав ногами, плутався в горах пахучих від живиці стружках, як молодий. Не почував він втоми, не почував він себе самотнім і зайвим. Праця відповідальна й важлива, довір'я від колективу, товариське ставлення надавали йому сили.

— А ти, Костю, мастак не абиякий,—зауважив голова колективу Хтодь, спостерігаючи, як Кость розумно, по-хазяйському, ставив жолоба.

— Дядько Кость молодець, їйбо!—похвалив і комсомолец Махтей, який мав бути завідувачем колективної стайні і через те не відходив од столярів та теслярів. Може б, як на іншого, такі слова і не вплинули, але Костеві від них

стало приємно. Гаряча теплина щирої вдячності плавом пішла по грудях.

Він виправданий і визнаний. Його роботу поважають, цінять, чого більше йому треба? Це ж найголовніше. Значить, він цінна людина. Коли б з нього не сміялися, він би узяв, обняв кострубаті засмагли й огрублі голови своїх відважних, розумних помічників та й розцілував, як тих братів... Але замість того почав ще завзятіше літати фуганком по дошці.

Вже пізно увечорі повернувся Кость додому. Жінка не переставала сердитись, дивилась на нього сівером, недобре дивилася. Костеві ставало не по собі в своїй, немов чужій, хаті. Вороже мовчання жінки, низька задушлива хата гнітом гнітила його думки, волю і хотілося від того загнатися безвісти. Таке почуття йому не вперше доводиться переживати. Він його знає і через те боявся, що здасться, поступиться перед жінкою, а значить і знову віддасться на поталу жінці. Щоб якось себе розважити й порушити гнітючу тишу, Кость присів до дітей. Залишилось їх у нього тільки троє і всі ще малі. Старшому ледь восьмий рік минув. Вони рідко бачили батька, чи матір добрими й ласкавими, росли без догляду і здивовано дивилися на розгубленого батька, що ніжно гладив їм шорсткі, давно стрижені, немиті голови.

Дні минали хутко. Проминуло їх багато, а до згоди Кость із Лукією не дійшли. Кость робив у колективі — Лукія дома. Вона так само уперто

мовчала. Від домашньої роботи його зовсім усунула. Всю увагу й дбайливість перенесла на коня. Сама коло нього ходила, доглядала так, як ніколи. Кілька разів ненароком Кость був мимовільним свідком того, як вона, попавши до хліва, з глибокою жіночою ніжністю голубила коня, розмовляла з ним такими словами, яких він ніколи від неї не чув і вже більше мабуть не почує. Аж не вірилося, що вона ще здатна на такі виплекані ніжні слова. Лукія називала коня і славним, і дурненьким, і дорогим коником. Питалася, чи наївся, чи животик не болить, чи не скучив за нею, своєю господаркою. Просила не кусатися і голови своєї з її рук не видирати, нехай вона його погладить. А як виходила, попереджала: „Ну, я вже йду, славний конику. Їж, відпочивай, бо скоро підемо в поле сіяти“. Лукія говорила ласкаві слова коневі так упевнено, що Костеві, який мав уже твердий намір коня на пай до колективу одвести, ставало від тих слів не по собі. „Наговорюйся, бо хутко із ним розпрощаєшся“, — думав він щоразу, коли чув жінчині розмови з конем, щоб себе підбадьорити. Костеві вже не раз Хтодь недвозначно натякав про коня.

Стайня, нарешті, була готова. Колгоспники почали зводити коней та зволікати вози й зносити збрую. За один день подвір'я захрясло возами, комора й сніни хатні — збруєю. На стайні кілька днів залишалися вільні станки, бо не всі колективці привели коней. Кость також не здав свого коня

через жінку, яка, немов пєс той, днювала й ночувала коло нього. Коли доводилося йому бувати за якимось ділом у стайні, Махтей не проминав нагоди нагадати про коня.

— А ми містечко для вашого, Костю, коня все таки залишили, — говорив Махтей, тикаючи рукою на крайній порожній станок.

— Знаю, — відказував Кость і хутко виходив із стайні.

Якийсь час після того, як звели колгоспники коней на одне подвір'я, до Костевої нерішучости ставилися терпляче, бож знали, які бої йому доводилося витримувати із непоміркованою Лукією за колгосп. В розмовах були товариші обережні, ставилися чутливо.

Але врешті його нерішучість почала уривати колгоспникам терпець. Якось Хтодь запитав:

— Чи думаєш залишатися в колективі?

— А нуда думаю.

— Тоді треба дієвувати інакше.

— Я й дієвую.

— Дієвуєш, а кінь дома неусуспільнений.

Кость аж почервонів. Хтодь же повчав його, наче справді малосвідомого:

— Все одно ж тобі, Косте, треба пай сплачувати, а потягнутися з чого немає, так ти давай на пай коня і всяку збрую, що до нього належить. — Доки будеш опинатися? Інші ж бачиш, давно це зробили.

А Костеві хіба що? Він не проти. Раз треба, то треба — сам знає. Йому сором палив лице,

в очі не смів глянути відверто, що досі, будши такий активний, не привіз ні посівматеріалу, ні коня не привів. Правда, перешкоджала йому жінка. Вона відгадувала, що для коня готується інша путь і стерегла його. Не раз пробував переконати її Кость, щоб коня віддала по доброму — не хотілося йому бучу знімати, але врешті плюнув і здався на щасливий випадок.

Дні минали в ваганнях, турботах і сварках із жінкою.

Одного разу ввечері, коли Кость, повернувшись із колективу, сів вечеряти, Лукія заговорила перша, що знаменувало спробу на замирення.

— Вже хутко й сіяти доведеться йти. Я ходила оце на поле, рілля готова, аж розсипається вже, — сказала Лукія.

— З неділі думаємо сіяти, — відказав Кость.

— Хто, колектив?

— Нуда.

— А ми ж як?

— І ми з колективом.

Лукія щось подумала, а далі й каже зовсім лагідно.

— А може б цей рік ми ще самі хазяїнували, га? Нехай би колектив собі робив, а ми собі.

— Назад я не піду.

— Ну, то коня продаймо, — здавалась Лукія.

— З чим же ж ти в колективі залишишся?

— Дамо гроші. Так і Зоть Вертиголова каже: „Коня продайте, — каже, — що треба дайте на пай,

за решту на себе справтєся. Все одно, колектив тракторами оратимє"...

„А-а, он звідки воно йде“,—подумав Кость,— „Вертиголова радником при жінці став“.

І надумав налякати її:

— Що, хочєш, щоб ми до бупру попали?

— За коня?

— Еге ж, за коня.

— Хм! А хто ж має право до нашого, до моєї й твоєї праці.

— Хто б не мав тєє право, але коли тепер закон такий пішов, — значить, що нільзя робить, то нільзя.

Того вечора ні до чого не договорилися, але Костєві стало ясно, що жінка поволі здаєтьєся, час бере своє. Це його ще більше підбадьорило й укріпило. Він знову піднявся на ноги, жінки не боявся, бо побачив, що не така вже й сувора та неприступна його жінка, коли стати з нею на герць. „Значить, вона не проти того, щоб піти до колективу, їй просто шкода коня, жаль насидженого місця, їй хочєтьєся ще побути самій господарем у своєму доброму,“—думав після того Кость. А Лукія теж почала переконуватися, що її чоловік не такий вже дурний та слабодухий. Його розумна впєртість, щирі діла і щирі слова заставили з повагою до нього ставитися. Кость на сорок п'ятому році ставав справжнім чоловіком, і вона по-молодому навіть почала плекати надію, що коли їм на кращє поведєтьєся, його можна буде шанувати.

В хаті на деякий час настав ніби спокій і більше віри в чоловіка. Але одного разу Лукія, за звичкою пішовши провідати коня, побачила, що від хліва навстіж відчинені двері. З якогось страшного передчуття стисло серце. Хутко кинулася до середини хліва. Коня не було. Лапнула за цебер, за ясла. І січка, і сіно залишились, ледве зачеплені. В голові промайнула догадка, що коня відведено ще звечора, коли вона заснула першим сном. Заглянула в клуню, де завжди стояв віз — воза теж не було. Немов несамовита, вбігла до хати й з усієї сили затермосила за ноги Костя.

— Вставай, хтось коня вивів і воза забрав.

— Коня? Кінь у колективі.

І налагоджений спокій, як мариво, зник.

Знову ніч минула в лютій сварці, без сну, а ледве почало надворі світати, Лукія пішла шукати Хтодя. Застала вона його вже в канцелярії колективу. Вдягнений в дорожню бурку, він сидів за столом, добираючи якісь папірці, готовий кудись їхати. Тут таки вешталось кілька заспаних колгоспівців. Знадвору чулися трудові перегуки чоловіків та жінок, що поприходили насіння трієрувати. В кімнаті хиталися серпанком задимлені ранкові тіні і щоразу, коли хто входив, або виходив, слідом за ногами до кімнати клубком сотався ранній приморозок. Розпалена всякими думками за ніч, сповнена огненної бездушною злості на чоловіка, на колгосп і на радянські порядки, що вкрай нищили її власні

хазяйські наміри, Лукія, ступивши на оновлений, колишній двір куркуля Махори, почула, як поволі з голови зникають усякі наготовлені гострі й жалісливі слова. А коли ввійшла до хати і побачила заклопотаних якимись справами людей, зовсім отямилась. Де те все й ділося? Їй немов би хто голову обмінив. Доки йшла вулицею, мала багато чого говорити, себе почувала гордою, сильною, розумною на всякі докази, а як переступила поріг ось цієї хати та ввімкнулася в нове виробниче оточення, стала плоха і маленька...

Перемігши себе, Лукія підступила до столу. Йшла немов не своїми ногами, ступала по рівній долівці, їй же здавалося, що вона потрапляє стерпними ногами в якісь ями. Серце тіпалось, як не вискочить.

— Ви до нас, Лукіє? — спокійно запитав, на мить піднявши голову від паперів, Хтодь, коли вона стала навпроти нього.

— До вас, — блідими губами поквавпно промовила Лукія.

— Кажіть чого.

— Коня віддайте.

Хтодь засміявся й покрутив головою, що мовляв не можна. Лукія, яка вже трохи заспокоїлась, пригадала те найголовніше, що мало врятувати її і сказала:

— Кость без мого согласія і в колгосп записався, і коня завів.

— Ну, що ж... і добре зробив. А нащот

согласія, ви з ним, тітко, домоворіться таки. — Хтодь помовчав трохи, а далі примружився, немов дивився на сонце, від чого навколо очей йому лягло на обличчя ніжне плетиво тоненьких і гострих зморшечок і додав тоном, якому перечити не випадало. — А коня вам не повернемо. За тиждень у нас сімба, треба орати, треба сіяти. Обсіємось, тоді, може, й повернемо. Та й навіщо кінь вам тепер здався? Що ви ним робитимете? На цибулю оратимете чи що?.. Пашу тільки переводитимете.

— Ви, тітко, ото б не видумували нічого, та йшли краще до комори насіння трієрувати, — обізвався десь від порога чийсь голос.

Його підтримали інші.

Лукія стояла, як на голках. Ненароком оглянулася. Що, вони глузують чи що? Але ніхто і не думав із неї кпити — колгоспники стояли серйозні, вдумливі.

— Так не повернете коня? — спитала вона востанне, чомусь повернувшись до людей.

— Ні. Відповіли ті категорично.

І тут її немов прорвало від безсилої злоби.

— Щоб ви не мали ні пуття, ні повороття... Щоб вам було так легко той хліб їсти колективний, як мені легко стояти отакою перед вами і унижатись... Іроди ви, а не люди! — Грюкнула дверима й вийшла роздратована та злюща.

На село йшов ясний день. Сонце вже стояло над вишниками. Над хатами синіли струмки, з димарів, наче із чудернацьких люльок, йшов дим.

Вулиця залюднилася. Лукія хутко бігла додому. Вона була лиха і безпорадна. Взяли коня—немов серце їй вирвали й розум одібрали. Тут насамоті вона пригадувала, чого не сказала Хтодьові, як поводитися принижено перед колективцями і аж чудно їй, що вона така відроду пашекувата, смілива та хитра й не змогла висварити коня назад у Хтодя...

„Ну, все одно не здамся. Буду надокучати, аж поки повернуть коня“, — вирішила Лукія. О, вона їм ще в'їсться в печінки. Не раді будуть і коневі. А чоловікові, нехай не гнівається, не жінкою стане, а мачухою, не говоритиме, не годуватиме—де робить, там і нехай їсть... А вдома розридалася. Як побачила порожній хлів, стисло від того щось за серце, вона й заплакала. Сиділа на призьбі і плакала. Сльози котилися великими солоними краплинами по старому виду. Підперши рукою голову, Лукія сиділа отак у сльозах довго. Кость уже й курей погодував, води припіс, врешті на подвір'я під сонце і діти вийшли, а вона все ще сиділа безрадісна, сама.

За кошем вона он як шкодувала. За чотири роки звикла до нього, немов до дитини. Ще лошам дістав його Кость десь у містечку за десять карбованців. Додому привів на мотузку. Воно було худе, аж ребра знати, в паршах, але мало стрімкі тонкі ноги, маленьку породисту голівку й розумні очі. Попавши до неї, лоша ласкаво тикалося холодною мордочкою їй

у руку, мало не вимовляло, щоб дали йому поїсти. На господарстві вони ніколи не мали коней і вирішили, що з лошати вигодують, коли пощастить, собі коня. В хвилини родинного ладу й спокою мріяли як то вони, догледівши, десь так через роки три, чи може й скоріше, задряжуть у однокінний візок і поїдуть власним конем на ярмарок, на поле, в гості. Годі усякому чортові ветрудному кланятися та просити... Годували лоша, немов плекану дитину хлібом, навіть молоком зразу напували, варили ячмінь. Тільки не починалася трава, вибирали для нього найсвіжішу, найкращу в себе по вишнику, коли ж не вистачало своєї, мішками носили з лісу. І лоша вичухалося, поправилося. За рік з нього став баский півторак - стрибунець, розумний, тихий та кметливий. Лошак Костя та Лукію здаля впізнавав по ході, по голосу. Бувало чи пається, чи їсть січку в стайні, чи вибрикує на подвір'ї, коли ж побачить її або Костя, іржить дзвінко та голосно, немов співає, а покажеш йому рукою, так у ту ж мить примчить.

Лукія тужила, як по вмерлому. За дитиною б вона так, здається, не жалкувала б, як жалкує за конем. Завів Кость коня, немов серце вийняв. І плакала на нього та кляла його, коли не згадає. Дні пішли для неї невтішні. Лежить чи так стоїть коли на подвір'ї, все здається їй, що от-от звідкись заіржить кінь. Заким звиклася, чимало часу минуло.

Колектив брався йти сіяти і колгоспівці, не

досипляючи ночами, готувалися, щоб у поле вийти організовано й браво. На тому куткові, де містилася канцелярія колективу, стайня, возовня й комора для реманенту, щоденно земля гудом гула. Веселий цокіт двох трієрів, що дочищали посівматеріал, ковальський важкий цокіт у перемішку з дрібною чечіткою майстра-коваля полонили весь куток. Подвір'я захрясло від усупільненого реманенту. До роботи бралися завзято всі, бо ж треба було стягатися на нове й незнане ще господарство не одного, а сімдесятьох господарів. Кость і дня не перепустив. Почавши теслярувати з ясел, він не кидав свого ремесла і зараз уже докінчував третю стайню, під яку член колективу віддав свою клуню. В роботі виявив себе добрим майстром, кметливим на око, дбайливим господарем. В роботу всю душу вкладав. Часом із ним, як зовсім потеплішало, діти приходили. Вони, не бачивши ніколи такої сили возів, сівалок, жаток, плугів, борін, стількох заклопотаних людей, з цікавістю моталися всюди, заглядаючи скрізь та розпитуючи батька. Він, як умів, пояснював і серце йому немов віск топалося від наївних часом запитань.

— Наравиться вам у колективі? — питає Кость у дітей.

— А наравиться, — відповідали ті.

І Кость хвалився дітям:

— Ось чекайте но, діти, як ми для всіх отаких маленьких та майданчик відкриємо, ясла

заснуємо, вчителів до вас наймемо... Еге! От де буде розкіш. Там тільки гратиметься у цяцьок і вже більше не пастимете чужих гусей, ні чужої худоби... Годі.—Він нагадав як нагло помер його старший син Федот, застудившись під час весінньої сівби в того ж таки Махора, і на очі набігли сльози, а горло перехопило від жалю... „Може хоч вам краще зробимо“. Подумав сам собі.

Діти слухали, багато дечого не розуміли, а коли побачили в старого батька сльози на очах, пішли, не дослухавши, вибриком навтіки.

Якось у обідню перерву до Костя прийшов Хтодь, розпитав як працюється, чи не скучав за домом, чи не жалкує.

— Твердої ти віри, Костю, їйбо, — сказав він наприкінці. — Терпеливий. Без пуття та радості вік свій загнав із Лукією, наробився і ніхто не оцінив твоєї роботи... Мав ти талант, як бачимо ми, колективці, тільки поклав ти його під ноги своїй жорстокій, нерозважливій жінці, а вона його затоптала... Тепер от ти колективник. Аж чудно. Ввесь вік, можна сказати, слухався жінки, а тут не послухався... Що, плаче за конем і досі?

— Плаче. Часом так тужить, що в хаті сумно сидіти, — відказав Кость. — Тут я тільки й спочину.

— Поплаче та й перестане. І моя плакала. Я ж теж на пай дав жеребця, фургон і жатку, а тепер он чуєш, як співає в коморі, — кинув

він у той бік, звідки доносилося джеркотіння млинків та жіночий спів.

— Хто його зна, що воно вийде, — зідхнув Кость.

— Обсіємось, то можна буде коня їй дати додому, щоб заспокоїлась. Тільки під твою відповідальність.

— Та може до того часу порозумнішає.

— Все може статися.

До них підійшов старший конюх.

— Костю, йди но скажи що своїй жінці, — заговорив він ображено. — Знов прийшла, — пояснив конюх Хтодеві. — Просто в печінках нам сидить. Мішається не в своє діло, пхитькає, сидить, а то кляне. Ми тебе жаліли Костю і мовчали, але далі так не можна. То приходила, на світ заводилося, тах ми її просто не впускали, а це вже приперлася по дню... Стайня відкрита, увійшла, не станеш ти із нею битися...

Хтодь тільки плечима знизав.

— Ходімо, Костю.

Уперше чомусь у серце Костеві прийшла гірка образа на своїх товаришів. Значить, вони від нього крилися, значить, не вірять у його силу й волю...

Лукія, справді, ходила навідуватися до коня часто і своїм пхитьканням та лайкою осточортіла конюхам. Дома їй не сиділося. Звикши до коня, виплекавши його з маленького, вона не знала де себе діти, куди заховатися від туги. З конем пішли до колгоспу її спокій, радість та

сподівання. Нема коня, не буде вже ніколи для неї вимріяного хазяйського полегшення. Хоч би була наїздилась уволю... Крім того їй здавалося, що кінь у колгоспі не матиме путнього догляду, харчів добрих. Зайшла Лукія на стайню несподівано, не думавши. Бігла на п'ятий день після того, як ходила до Хтодя, повз Махорове подвір'я почула кінське багатоголосе іржання, не витерпіла й зайшла.

Конюхи тільки но засипали корм і саме чистили коней. У великій просторій стайні, що переробили колгоспники з Махорової клуні стояло по обабіч в станках тридцять пар коней. В стайні панували зразкова чистота й порядок. В станках кізяк прибрано, стійла підстелено, ставки понумеровано. На кожному коняку — табличка. Коні всі з поврізуваними хвостами. Аж у другому краю хтось шкріб в три шкребла й нагукував на коней. Лукія несміливо пішла на людські голоси, придивляючись до коней, чи не побачить часом свого. Йдучи думала: „Як у економії“...

— На коня прийшли подивитися, тітко Лукіє? — запитав веселий голос з третього від краю станка.

— Прийшла подивитися, як ви хазяюєте.

— Хазяюємо добре.

— А нащо ото хвости повирізували?

— Попам на кропило.

Свого коня Лукія не бачила. Говорила з хлопцями, а тим часом очима нишпорила по стан-

ках. У приміщенні стояли ще ранкові сутінки й вона своїми видивленими очима добре не бачила. В цей час, закінчивши чистити коня, із станка вийшов той, хто перегукувався із нею, обтріпавсь і спитав:

— Що, не знайдете свого коня? — і не чекаючи на її відповідь додав. — Там, тітко Лукіє, такий орел стоїть, що розлюлі малина. От ходім.

Кінь стояв у протилежному краю стайні у парі з другим шпакуватим конем. Він немов підріс і покращав. Стояв гордий, як дівчина, що знає свою гідність.

— Цьоська! Конику! — не втерпіла Лукія і заговорила.

Кінь запряв ушима й хутко повернув горду породисту голову до неї. Коли вона іще обізвалася, він заіржав на всю стайню. Промовляючи найніжніші слова, Лукія, не зважаючи на застереження конюхів, полізла між коні. Кінь заграв, затанцював і ласкаво тикнувся кілька разів у її плече, груди, руки... Другий уважно хрумкав овес. Але лашився до неї кінь недовго. Скільки потім Лукія не намагалася до нього поговорити, скільки не називала колишніми ласкавими словами, кінь оставався байдужий.

— Вже одвикає... бачте. Ви до нього „коська, коська,“ а він нуль уніманія, — промовив, сміючись конюх, що не відходив од неї. Що значить колектив. Скогина й та понімає, що в гурті краще.

Із станка вилізла Лукія наче варена. Пльотка, що коней у колгоспі тримають на голодній нормі, не ствердилась — цього вона переконалася наочне і це її заспокоїло, проте, поводження коня вкрай розжалобило. Вона сіла на ослоні коло стайні й заплакала.

З того часу й почалися її одвідини.

Напочатку до неї ставилися прихильно і ввічливо, як до малої занепокоєної дитини. Всім здавалося, що вона походить отак якийсь час, звикне до нового подвір'я, роздивиться на їх розумне господарювання в колгоспі і врешті дасть їм спокій. На такі передбачення й Хтодь пристав. І справді, Лукія поволі, сама того не помічаючи, ставала свідком того, як зростав, формувався колгосп, як колгоспники вперто працювали і її час від часу брали сумніви, чи варто далі стояти осторонь, кому від того легше і що, врешті, це їй дасть. Думала вона над своєю долею, багато прислухалася до розмов усяких і все ж не знала на чий бік остаточно пристати, бо коли говорять одноосібники — не наче правду говорять, послухає колгоспників — теж виходить на правду. Зруйнував Кость її спокій і думки. Де краще буде — вона не знала. Майбутнє для неї — це порожні слова. Вона бачила тільки своє сьогодні і тому після хвилинних миротворчих дум та прихильності до колгоспу, як реакція, в неї починалися часто чорні дні неспокою, вагань, сліз, прокльонів. Тоді Лукія йшла до колгоспу морочити за коня голову

Хтодеві, надокучати конюхам сльозами та перевірянням, як годується коней.

Вже втретє, коли її висока худа постать з'явилась на брамі у стайні, конюхи глузливо до неї поставилися, а далі просто гукали один одному, забачивши її.

— Махтею! — кричав десь із якогось станка конюх Дмитро на всю стайню.

І хоч Махтей стояв тут же, поруч у сусідньому станку, собі гукав.

— Чого?

— Контролер прийшов.

— Який?

— Та тітка Лукія.

Кость про це не знав, будши зайнятий роботою по інших стайнях. Вона ж сама не признавалася Костеві про свої відвідини. Колгоспівці мовчали, йому ж і на думку не спадало, що жінка ходить сюди. Коли Хтодь, Кость та старший конюх Махтей підійшли до стайні, вони побачили коло брами на ослінчику заплакану Лукію, а коло неї кількох колгоспників, які в чомусь її переконували.

— Лукіє, доки ти людей смішитимеш? — підступаючи до жінки, запитав з відчаєм Кость. — Чого ти, як маланхольна, людям голову морочиш?

Вона мовчала.

— Чуєш?

— Помішалась баба на коневі! — зауважив Махтей. — Як на мене, то я віддав би їй коня—

нехай тішитися... А то, чого доброго, ще підпалить.

— І підпалю, коли не оддасте! — нараз грізно промовила вона й рушила з двору.

— От чуєте... — загарячився Махтей.

Кость безпорадно й розгублено глянув на товаришів. Всі стояли суворі, зосереджені та зажурені його журбою.

— Мучиться бідна жінка... Звесно, що чудно їй з непривички... — обізвався з гурту Пилип.

— Мучиться, бо непонімающа, — зауважив Банченко.

— А як на мене, — сказав Махтей, гостро кидаючи очима на Костя, — то я б і Костя відправив би, і коня віддав, щоб не тремтіти щоразу за наше обійстя...

Від таких жорстоких Махтеєвих слів Костеві немов би щось урвалося всередині. Він безпорадно глянув на Хтодя, на Пилипа. Хтодь увесь час, поки вигукував свій присуд Махтей, дивився на нього прищуливши, як це завжди він робив у таких випадках, немов від сонця, очі, і коли той закінчив, — кинув об землю недокурок і заговорив.

— Оportunізм розводиш, Махтею, а ще й комсомолець. Не відмовлятися від людей нам треба, а битися за них, чіплятися зубами за всякого голяка, переконувати людей треба ділом, роботою, уважним ставленням до них... Кость прийшов сам до нас і це добре, жінку ж його треба переконати, умовити... Наше зав-

дання не розгонити колектив, не відлякувати, не згорда ставитись до несознательних — цим нічого не виграємо і ніхто нас за це по головці не погладить. Чув Махтею?

— Чув, не заклало.

— От! — Хтодь глянув ображено на колгоспників і далі заговорив:

— А що ми зробили, щоб умовити молодицю? Нічого. Ніхто до неї жінки своєї не послав, ніхто сам не пішов. Коли приходила вона до стайні у наше подвір'я з неї починали глузувати... Костеві самому ж трудно із нею справитись, бо з нього поганий агітатор. — Хтодь подивився на Костя. — Чи так кажу?

Той хитнув головою, що, мовляв, правда.

Але не всі підтримали Хтодя. Знайшлися такі між колгоспниками, що ніяк не хотіли зрозуміти тактовних намірів свого голови і, хоч до сварки не ставали, проге, не дочекавши кінця Хтодевої промови, пішли від гурту. Коло стайні залишилося чоловіка з десять.

Кость доробив дня, повечеряв у колективі, посидів на виробничій нараді і аж тоді рушив додому. На вулицях стояв весняний гармидер. Співали десь хлопці, сміялися дзвінко дівчата. Молодь розбуркана й бадьора вешталася, побіймавшись, місячними дорогами по селі. Кость ішов додому поза левадами навпростець. Недавня неприємність, що її заподіяла йому Лукія, злиняла й на серці бринів тільки далекий і турботний відгомін про неї. Він сьогодні іще раз

переконався, що за ним стоять товариші, що колектив дорожить навіть Лукією, дарма, що вона поводитьься непомірковано. До свого подвір'я ступив примирений і заспокоєний. Жінка ще не спала. В хаті ясно світилося і на вікні виднілася чорна пляма чиеїсь голови. „Чи не Вертиголова часом прийшов заспокоювати жінку“, — подумав Кость, вступаючи до сіней і відчуваючи, як важка брила злови та валилась йому на груди. „Ох, і спаскудю тебе, халеро куркуляча — не рад будеш, що до моєї хати зайшов... Як свиня кабак спаскудю“, — вирішив Кость. Але довелося йому розчаруватися. В хаті він застав учителя і йому від серця відлягло.

— А я оце на вечорниці до вас прийшов, — промовив ласкаво вчитель, коли Кость привітався і надів картуза. — Шкода, що вас не було. Ми тут такого диспуту встругнули, що ну! — Він попрощався й пішов.

— Вечерятимеш? — лагідно запитала його Лукія, коли вони залишилися наодинці.

— Я вже вечеряв.

— Де, в колективі?

— Нуда.

— То хоч вареників із'їж... — і, не дочекавшись його згоди, Лукія урочисто поставила на стіл макітру з варениками. — Їж!

Глянув крадькома на жінку й чомусь собі тихо у вуса посміхнувся, — рідко балувала вона його варениками...

Не міг Кость збагнути, що з жінкою робиться. То вона ходить насуплена, занурена і скиглить, що ні приступу, то стає добра, податлива на умовляння й уважна та ласкава до нього, до дітей. Міниться в неї настрій на день кілька разів — не знаєш на яку ступити, щоб у злагоду попасти. От і сьогодні: він ішов додому з важким передчуттям, думав побачити жінку в сльозах, сердиту і готувався витримати майбутню сварку. Аж ні, Лукія зустріла його лагідно, примирливо. А запобігливе частування варениками, зовсім збило його з пантелику. „Чи кається, чи хитрує“, — думав він, лежачи без сну на лаві.

Надворі зірвався вітер. Він дув десь від вулиці. Обмацуючи вутлі стінки хатини, вітер цей, немов хтось живий, шпортався в стрісі, бігав по призьбі, свистав крізь розсохлі вікна на хату.

— От, вітрище... Коли б хоч дощу не надув, — промовив Кость уголос і нашорошивсь — чи заговорить жінка. Лукія також не спала за думками. Вона, почувши чоловіків голос, лягла до нього лицем і відповіла.

— А як і дощ буде... не велике горе.. Дощу треба.

— Треба то треба, але він усі пляни нам змішає, — і виждавши хвилину пояснив: — Узавтра маємо вже в поле рушати... усім колективом, бо час уже за оранку братися.

Лукія мовчала.

— Ти поїдеш?

— Ні.

— Хоч подивитися приходить.

— Не хочу й дивитися.

— От навіжена.

— Не бачитиму — серце не болітиме, — здохнула Лукія і додала. — Мабуть ніколи я не звикну до колективу, хоч може й піду робити в нього. — Вона сказала це щиро і Кость, який чуйно дослухався до її слів, почув нові нотки в її голосі, що бриніли сповнені покори.

Дощу вітер не надув, але ранок прийшов до села похмурий, холодний і росяний. Костя розбудила жінка. Вона стояла над ним замирена і якась задумлива. Кость схопився, немов опечений і почав узуватися, раз-у-раз поглядаючи на вікна, що дедалі більше сіріли. „От заспав до собачої віри... ху! Ще запізнюся“, — шмагали його думки. Сполоскавши нашвидку лице, він прожогом кинувся з хати, але в дверях його спинила жінка.

— На ж їсти, — сказала вона, подаючи йому торбу. — Тут яйце, цибуля й вареників з десяток, — пояснила Лукія.

Від такого дбайливого вчинку, від теплих слів жінчиних стало радісно і на очах від зворушення туманом лягли сльози.

— Лукіє, — заговорив Кость. — Ходім зараз до колективу. Ти побзчиш нашу роботу, наше статкування і тобі полегшає. Не опирайся.

Але Лукія тільки головою хитнула, що, мовляв, не хоче йти.

Роботи якоїсь нагальної Лукія не мала, проте,

спати більше не лягла. Щоб якось себе розважити, вона попоралась у хаті, у сніях приборала. Кілька разів на двір виходила і до чогось прислухалася. Діти спали, набігавшись, так міцно, що не чули, як вона грюкала дверима, і як у хату вкотився білий ранок. Лукія починала хвилюватися. З села нічого не було чути. Вона виходила, не витерпівши, аж за ворота й заглядала в довгу сирову вулицю, що нею мав їхати колектив у поле. Напочатку Лукія дала собі слово не виходити дивитись на похід, щоб не ярити собі серця, але згодом, подумавши, вирішила, що в гріх вона не впаде, якщо й подивиться. Крім того, їй кортіло побачити, хто їхатиме їхнім конем — чи Кость, чи хто інший. Не доведи боже, сяде верхи на нього Хтодь, або ще хто... Вона не знає, що може наробити.

І таки Лукія не пристерегла походу. Через п'ять хвилин після того, як вона востаннє оглядала вулицю, колективці раптом, немов із-під землі виринули, і появились коло воріт. Все кинувши, Лукія забігла за хату, примостилася за повієм і пожадливо стала дивитися.

Скільки їхало підвід, трудно було сказати, бо їх стільки запрудило вулицю, що аж у очах рябіло. Передня підвода із прапором, яким сердито лопотів вітер, вже минала їхні ворота і далі, скільки глянеш, підводи, підводи й підводи — ціла величезна валка. У кожен віз запряжено по парі коней, за возом ішло по

другій парі, на возах лежали плуги, борони й сиділи охляп, звисивши ноги з полудрабків уперемішку, по кілька чоловіків і жінок. Від воза до воза перегуки, поклики, на лицях у людей радість... І тут Лукія подумала гірко: „А я стою, як джума... Людям свято, люди радіють, що нове діло роблять, а я, немов злодій той, крадькома спостерігаю“. На підводах багато їхало її колишніх подруг, їхали куми, їхали сусіди... Вона приглядалась до підвід, шукаючи коня, щоб знати, хто ним їде. Хтодь сидів на третій підводі і вона заспокоїлась. От ще як Махтей... Повз неї проїхало ще кілька підвід. Ні коня, ні Костя не бачила.

„Певне на самий зад запроторили“, — кольнула ревнива думка... Але от шоста підвода раптом вискочила з валки і чоловік, що керував парою коней, під'їхав до воріт. Тут лише Лукія упізнала Костя й свого коня. Від несподіванки та ще від того, що вона побачила свого Костя й коня в пошані, їй стало легше. Кость не злазячи з воза гукнув у подвір'я. Лукія не обізвалася. Тоді він прип'яв до воріт коней, скочив по-молодому з воза й пішов у подвір'я. Вона не зрушила з місця. За хвилину чоловік виніс плуга, далі прикотив теліжку й приніс борону. І дивна річ — Лукія в душі не перечила чоловікові, не шкодувала за реманентом... Кость увімкнувся в валку й поїхав. Від кметливого ока її ніщо не заховалося. Кость сидів на возі, упершись ногами в передок, і спогорда тільки

віжками торкав баскі коні. Проїжджаючи повз неї, він тільки подивився в її бік. Можливо, йому не видно було нічого, але Лукія чомусь почервоніла й одвернулася від його уважного погляду.

Наостанку їхало кілька підвід із барилами. Лукія перевела очі наперед. Довга і велична валка вже врізалася в чорні поля. Похід скінчився. Пригадала бадьорі освіжені й веселі лица колгоспників, їхні гучні перегуки і їй стало нараз чомусь сумно і тоскно. Вона одна, самотня, як палець. Почувала, що ще трохи і вона здасться. Колектив — сила непоборна, грізна сила і перед нею встояти трудно... В голові усякі думки зароїлись. Гадала надвое: і за колектив, і проти нього. Пригадувала все, сказане їй чоловіком, сусідами, кумами, на зборах, у колективі, в неї у хаті, на бабських посиденьках і виходило, що багато правди говорили. От учора з нею говорив учитель, чоловік він свій і вона йому вірила. Учитель під час своєї такої звичайної розмови про те, про се, звернув нарешті й на колективізацію. На кожне слово учителеве Лукія ставала проти. Не подобається їй колектив і все. Як подумає, що ні до чого вона права не матиме — з душі верне.

— Хіба по-вашому всі оті мільйони людей, які йдуть до комуні і колгоспів, дурні, непомірковані? — запитав нарешті вчитель.

— А хто їх знає! Я знаю, що ніколи не пристану на це, — заявила Лукія.

- Пристанете.
- Не-е.
- Побачимо.
- От побачимо.

Учитель не гарячився, Лукія ж лютувала, бо він щоразу загаяв її на слизьке, приправив убивчими фактами до стінки. Вона почувала своє безсилля, ганебно змовчувала. Так було, коли вчитель навів цифру колективізованих у їхньому селі, а цифра та не маленька. Майже половина села колективізувалася.

— Ви досі десь бачили, як господарюють у колективі? — питав він.

— Не бачила й бачити не хочу.

— Шкода.

Сьогодні бачила вперше колективний похід на поле і від того багато сталося змін у її голові. Поки стояла й дивилась на організовану трудову валку, не помічаючи сама того, раділа й була в піднесеному настрої. Пройшла валка — стало сумно самотній.

Із задуми Лукію вивела Килина, кума далека. Вона вже давненько шукає Лукію. Дітей питала — не знають, а тут треба і вона гукнула.

— Де ви ходите?.. — спиталась Килина, коли Лукія з'явилась на подвір'ї.

— Ходила за бур'яном поросяті, — збрехала вона.

— А я думала, що на поле з колективом поїхали, — і скоса глянула на Лукію.

Та відвела очі.

— Коли ви, кумо, не поїхали, то чого я маю їхати? І неприязно подумала: „Теж агітувати прийшла“.

— Мені, кумо, немає коли.

— А я ще не в колективі.

Лукія крадькома спостерігала за кумою. Килина була весела. Вона в колективі з того часу, як і Кость, а проте нічого: жінка, як жінка. Ще немов би трішки аж посвіжішала. Не витримала й запитала.

— Що воно, Килино, далі буде?

— Добре буде.

Лукія недовіжливо покрутила головою.

— Хіба без колективу не можна.

— Е, сестро, тепер без колективу не можна. Не такий час настав, — промовида Килина й для певности додала. — Треба гуртуватись, бо самому, куди не поткнешся, то скрізь гірко... Гуртом, як кажуть, добре й батька бити... а не хотіти нічого не допоможе...

— Як же ж бути?

— До нас треба приставати. Зразу страшно, боляче кидати свій смітник, а потім звикнеш, назад не захочеш. Людина до всього звикає. А час грізний настав. Не скорисься, не захочеш себе перебороти, він тебе сам переборе, зломить, знищить. Тобі, Лукіє, за конем шкода... Бач, як звелася... І я така ж дурна. Мені може більше було шкода, та проте пішла, скорилася і тепер уже не каюся. Чого мені треба? Аби добре жилося...

Розійшлися вони аж опівдні.

Килина наговорила їй ще більше, як учитель.

Увечорі, коли повернувся Кость, вона поцікавилася вперше, як оралося, скільки виорали і чи не норовились коні. Кость відповів. Згодом, коли не стало про що говорити, спитався.

— Що, може вже одумалась?

— Не знаю, Костю... Ти пішов і я бачу, як ти виріс, помужнів... а мені от страшно і жалко.

Після того взаємини між Костем та жінкою, між жінкою та колективом змінилися на краще. Лукія неначе заспокоїлась, повеселішала і почала брати участь у роботі колгоспу. Настали дні щасливого спокою й творчого запалу. Майже щодня вони обое йшли до колгоспу робити. „Отак поволі і вговталася“, — думав Кость не раз, спостерігаючи, як жінка щораз більше втягалася в виробничий процес, стаючи іноді і своєю роботою, і своїми розумними порадами нарівні з найкращими членами. „Поплакала, показилася та й утихомирилася. Тепер уже годі. Назад вороття немає. Вона так само, як і багато з нас, переступила по цей бік. Треба утримати її, аж поки вона цілком не звикнеться з новим оточенням, з гуртовою роботою“, — потішав себе щоразу Кость. В колективі Лукії ніхто ні разу навіть не натякнув про її перші протести та вибрики. Але одного разу Кость, повернувшись з поля, застав жінку в сльозах. Скільки не питав у неї, як не намагався вивідати причину її

плачу, нічого не добився. На всі запитання мав одну відповідь.

— Так плакала, чогось важко стало та й розплакалась.

Отож виходило, що вона не зовсім то й заспокоїлась. Назовні в неї було все добре, але в думках, у серці, як видно, ще міцно трималися старі думки й бажання. Доволі було комусь необережно поведися із нею, щоб увесь налагоджений спокій та її рівновага порунталися.

Кость боявся, як лиха, всього того, що могло б призвести жінку до активного протесту. Сам поводився з жінкою обережно і інших просив про це ж саме. Тільки не вберіг і лихові не запобіг, як думав.

Якось перед тим, як мали бараболі садити, повернувшись із поля Кость не застав Лукії. Спитав у дітей — ті теж нічого не знали.

— І давно пішла мати?

— Давненько, — відповіли діти.

Він нетерпляче чекав, нічого не підозріваючи. Жінка не приходила.

Щоб себе розважити, Кость почав із дітьми бавитися. Узявши меншого на коліна, згинав йому пальчики й приказував: „сорока, ворона на припічку сиділа, дітям кашку варила“..

— Тату, а в нас хтось був, — похвалився старший хлопець, коли Кость закінчив приказувати.

— Хто? — не перестаючи бавитись із дитиною, запитав Кость.

— Вертиголова.

Костеві немов що раптом спаралізувало руки, вид і мову. Він перестав проказувати, залишив дитячі ручки і перепитав.

— Вертиголова?

— Ага! І довго щось маму умовляв.

І Кость пригадав сьогоднішню розмову на полі про те, що хтось почав баламутити колгоспників, і особливо ретельну роботу веде серед жінок. Від передчуття чогось лихого й небажаного, Костеві стало не по собі, важко та боязко. Він зсадив з колін дитину і, наказавши дітям нікуди не йти від хати, рушив з подвір'я. Але не встиг вийти й за ворота, як побачив, що вулицею йшла Лукія і вела за гриву коня. Кость не знав, що робити від несподіванки і, як стояв на порозі, так і залишився стояти, вражений жінчиним вчинком. Лукія йшла з конем у ногу горда й радісна, та, побачивши похмурнілого чоловіка трішки зніяковіла. Кінь ішов нехотя. Кость повернувся назад і сів на призьбу, обтяжений гіркими думками.

Завівши коня до стайні, Лукія дбайливо закрутила на цурку двері, позачиняла ворота від шляху, прийшла до Костя й сіла поруч.

— Як ти коня взяла? — тихо запитав Кость.

— Отак і взяла.

— Навіщо?

— А так... Брали люди, то й я взяла.

— Значить, украла?

— Чого вкрала. Своє забрала... Тепер ти без коня залишайся в колективі, а я з конем буду дома. Побачимо, як то вони тебе приймають без коня...

Хотів Кость їй дорікнути, щось образливе сказати, але не встиг, бо в цей саме час почулося тоскне іржання коня. Обоє насторожено прислухалися. Через хвилину кінь бив копитами двері. Вдари сипалися раз-по-раз на блаженські двері з такою силою, що от-от вони вилетять геть чисто з одвірками. Кость не поворухнувся, Лукія ж зірвалась і побігла зразу до хати, винесла цебрика і, поставивши на подвір'ї, кинулась до хліва. Втихомирила коня, за хвилину вивела його на подвір'я й підвівши до цебрика тикала йому морду в січку, добре присмачену висівками та вареною бараболею. Але кінь ходив у неї на повіді байдужий до всього. Кілька разів намагалася полащити його по морді, та кінь, немов угадуючи її намір, висмикував високо догори голову. Згодом він потяг Лукію до воріт. Лукія вже догадувалася, що коневі хочеться до гурту, що він уже встиг звикнути й серце в тривозі скорботно защеміло. Все ж вона вирішила — раз кінь звик, то може й одвикнути, треба лише не поспати кілька ночей. За п'ять хвилин Лукія повела знову коня до хліва. Він ішов слухняний і неначе спокійний. Але в ту саму мить, коли жінка, накинувши йому в дверях на шию поводя, почала плескати за старим звичаєм його по клубах, щоб він

хутчій ліз до хліва, від воріт почулося навіжене іржання. Кінь стрепенувся. Лукія хутко заньокала на нього й хотіла була вже зачинити двері, та не встигла й отямитися, як кінь, висунувшись задом із хлівця, відіпхнув її набік й вихвизом подався до воріт.

У вечірніх присмерках Лукія і Кость упізнали в коневі, що іржав коло воріт, пару їхньому. Звідки він узявся, яким побитом опинився тут, вони не знали. Кінь належав ще до усуспільнення теперішньому голові колгоспу.

„Невже і його жінка сказалася та забрати хотіла коня, як оце й моя“, — мимохіть подумав Кость, не спускаючи очей з тої частини подвір'я, де гасав кінь, тикаючись раз-по-раз грудьми то в тин, то в ворота.

Над селом яраз пролунало галасливе іржання кількох коней з колгоспного подвір'я. Коні з обох боків тину загарцювали дужче. Костів кінь щоразу, коли натикався на загороду, чи високі ворота, у відчаї ржав на всю вулицю, немов благаючи собі допомоги. Йому відповідав другий кінь. Коли вони сходилися біля тину, чи біля воріт, то починали лашитися й загравати між собою, як ті діти.

Якийсь час Лукія стояла, наче заворожена. Врешті, опам'яталася й тихо пішла навпростець через подвір'я по закучерявленому, давно нетоптаному шпоришеві до воріт, ніжно примовляючи: — Кось-кось-кось.. Коська, коська.

Коні запряли ушами, нервово струснули кра-

сивими головами і ще дужче заіржали. Сам того не помічаючи, Кость також рушив до коней.. Побачивши, що до них у вечірніх сутінках наближається двоє людей, коні щосили загартували коло тину. Костів кінь ударив грудьми у ворота раз і другий, намагаючись вирватись з осоружного йому подвір'я, але ворота трималися міцно. Тоді, немов опечений, заметався коло воріт... І от у той саме час, коли Лукія підходила майже до коня, він востаннє, щосили турнув ворота, зірвав їх з петель і, зрадивши, пішов вибриком по вулиці із гордо піднесеною головою. За ним навздогін біг другий кінь.

Кость із полегкістю зідхнув.

Немов п'яна, бухнулася на перелазі Лукія. Вона не могла ні плакати, ні щось говорити. Здається, в неї одерев'янів язик, відпала голова і взагалі вона вмерла.

— Кажуть, що худоба не розуміє... — ледве стримуючи свою радість, почав Кость, але в цю мить Лукія глянула на нього з такою неймовірною тугою, що він осікся й уже зовсім іншим тоном закінчив, приступивши ближче: — Не тужи, нехай його наші вороги жу-ряться...

Лукія мовчала. Кость, зачекавши трохи, підвівся й пішов до села.

На подвір'ї в колгоспі стояли гуртками стривожені колгоспники. Із розмов Кость довідався, що коней встигли забрати лише п'ять жінок, а решту врятували. Кость пішов на стайню.

Його зустрів сміхом Махтей і від того йому на серці відлягло.

— Виходить, що ваш, Костю, кінь розумніший за вашу бабу, — промовив Махтей.

— А є вже кінь? — запитав Кость.

— Прибіг.

З липкої стаєнної темряви раптом виплила якась постать. Придивившись, Кость упізнав Тодосю.

— Ну, коні наші, Костю, знову вкупі, — сказав він, підійшовши ближче. — От потоваришували. Га? А бабів наших треба буде розуму вчити, — додав зовсім спокійно й серйозно.

Три дні панувала мовчанка в Костевій господі й три дні Лукія не з'являлася на людях від пекучого сорому за свій вчинок. Але на четвертий, якось у хвилині душевного ладу й тимчасового спокою, вона заговорила:

— Що про мене кажуть у колективі? — спитала Лукія в Костя.

— Сміються з тебе.

Лукія зідхнула.

— От наробила.

— А наробила.

І помовчавши, згодом промовила:

— Більше так не робитиму.

— І не варто, — додав Кость.

В його серці запалало стільки молодії ніжності, що здається вистачило б на цілий великий світ. Як же ж йому не радіти, коли на очах у нього людина переродилася... Кость

лежав того вечора на лаві так само, як тої „пам'ятної“ ночі, коли записався до колгоспу, тільки яка величезна різниця між сьогоднішньою ніччю й тією, що минула. У маленьке віконце ясніло вже сухе по-літньому небо, крізь розбиту шибку тягло з вишняка пахом молодого запеченого глею, квітом, чебрецем і м'ятою... Голуби давно відгули і більше не воркували в любовній млості над вікном.

— Я не проти колективу... Хіба я не розумію, без голови я чи що, — говорила далі Лукія. — Тільки страшно чогось, жаль старого і коня шкодувала. „А що, як прогорить колектив“ — думала. Ну, а то ще мене заїло, що ти, не порадившись зо мною, сам записався... — і зовсім тихо додала: — Найбільше ж збивав мене з праведної путі куркуль Вертиголова, будь він тричі неладний.

Травень 1931 р.
м. Харків.

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

По всіх більших містах України
Укркнигоцентр ДВОУ має філії,
книгарні та кіоски, де можна
придбати книжки з усіх галу-
зів знання та мистецтва видань
ДВОУ та всіх видавництв СРСР.

Звертайтеся на адреси:

ХАРКІВ,

вул. Першого Травня, 17.

Київ, вул. Воровського, 29.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,

проспект Карла Маркса, 49.

Одеса, вул. Лиссаля, 33.

**Поштов. відділ Укр-
книгоцентру Д В О У**

А 530861

Державне видавництво

„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

Харків, Сергіївський майд., буд. ДВОУ № 5.

МАСОВА ХУДОЖНЯ БІБЛІОТЕКА

ВИЙШЛИ З ДРУКУ:

- Алешко В. „Моторний“. „ЛІМ“, Харк. 31 р., ст. 39,
ц. 12 коп.
- Байдебуря П. „Біля врубонки“. Опов. „ЛІМ“,
Х. 31 р., ст. 31, ц. 10 к.
- Бібік О. „З фільму моєї пам'яті“, пер. з рос.
„ЛІМ“, Х. К. 31 р., ст. 70, ц. 15 к.
- Бібік О. „Климчук“. Повість, пер. з рос. „ЛІМ“,
Хар. 32 р., ст. 89, ц. 25 к.
- Гедоні А. „Михайло Дері і його сини“. „ЛІМ“,
Х. 31 р., ст. 75, ц. 15 к.
- Гойдар К. „Застіжки Суи-Фо“. „ЛІМ“, Х. К. 31 р.,
ст. 29, ц. 40 к.
- Добровольський С. „Шоста ударна“. „ЛІМ“,
Х. К. 31 р., ст. 127, ц. 30 коп.
- Егарт М. „Комуна“ — „Італій йурт“, пер. з рос.
„ЛІМ“, Х. К. 31 р., ст. 31, ц. 12 к.
- Іллеш Б. „Борг червоних“. „ЛІМ“, Х. К. 31 р., ст. 18,
ц. 5 к.

